

В'ячеслав Яремчук

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ У НАДДНІПРЯНЩИНІ ЯК КОНСОЛІДУЮЧИЙ ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанню, яке стосується аналізу становища українських політичних партій Західної України (партійної системи) на завершальному етапі Першої світової війни, та пошукам оптимальної стратегії дій на шляху до національної державності, впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на цей процес.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, українські партії, українська партійна система.

Vjacheslav Jaremchuk. Ukrainian Revolution in Nad-dniprianshchina as a consolidating factor for strengthening party system in Western Ukraine. The article provides an analysis of political parties (party system) in Western Ukraine at the final stage of World War I. The author considers the appropriate strategy of actions for nation-state building, internal and external impacts on this process.

Key words: Ukrainian national liberation movement, Ukrainian parties, Ukrainian party system.

На нинішньому етапі розвитку Української держави значну роль у суспільно-політичному житті, спрямуванні державної політики відіграють політичні партії. У той же час, складні трансформаційні процеси, які відбуваються у країні, що є характерною ознакою для перехідних суспільств, накладають суттєвий відбиток на функціонування самих політичних партій, створюють проблеми у формуванні партійної системи. Саме тому доцільним й актуальним видається дослідження і використання позитивного досвіду у діяльності українських політичних партій, українських партійних систем, які існували у попередній час, особливо у складний період боротьби за власну державність на початку ХХ ст. Зважаючи на актуальність згаданої проблеми, до якої безпосередньо чи побіжно зверталася низка сучасних українських дослідників (В. Ботушанський, П. Брицький, Б. Вол, С. Гакман, С. Гелей, О. Добржанський, В. Великочий, О. Жерноклеєв, О. Карпенко, М. Кугутяк, Ю. Макар, Я. Малик, І. Патер, С. Попик, В. Расевич, Р. Симоненко, Д. Табачник, Д. Яневський та ін.) [1], з точки зору функціонування українських партій і партійних систем різних регіонів України, їх взаємозв'язку і взаємовпливів, вона потребує нового ступеня осмислення і узагальнення. У зв'язку з цим увага цієї статті прикута до діяльності українських партій Західної України (у рамках діючих українських партійних систем Галичини і Буковини) на завершальному етапі Першої світової війни, зміни їх стратегії і тактики у зв'язку з початком державотворення у Наддніпрянській Україні.

Напередодні і під час Першої світової війни українські політичні партії на теренах Австро-Угорщини аж до вибуху Лютневої російської революції 1917 р. відігравали провідну роль у суспільно-політичному житті українства [2, с.4.]. Причина цього полягала в існуванні у Галичині і Буковині українських партійних систем, доволі сприятливої суспільно-політичній ситуації, що, не зважаючи на існуючі подвійні стандарти, відкривало перед українством перспективи цивілізаційного поступу. У Російській імперії українці були позбавлені згаданих

переваг за всіма означеними позиціями. Царизм не приховував своїх намірів використати воєнний конфлікт для остаточного придушення будь-яких проявів «мазепинства» не лише у Наддніпрянській Україні, але й знищення збудника «українського сепаратизму» в Австро-Угорщині. Ця прогнозована ситуація знайшла втілення з початком Першої світової війни, коли через репресії самодержавства, за визначенням В. Дорошенка, «на Наддніпрянщині українство... зникло з поверхні землі й не могло навіть знаку про себе подати...» [3, с.18]. До цього додалася й внутрішня криза українського політичного руху у Росії, який розколовся у питанні тактики на опонуючі між собою угруповання – «оборонців», «сепаратистів» і «самостійників».

Натомість, у Західній Україні українські партійні системи Галичини і Буковини демонстрували консолідовану єдність, яка базувалася на приматі українського національного інтересу, тривалому досвіді міжпартійної співпраці як у рамках парламенту, місцевих сеймів, так і позапарламентської сфери. Враховуючи небезпеку російської інвазії, українські партії регіону ще упродовж 1912–1914 рр. визначилися щодо політичної орієнтації, яка полягала у підтримці Австро-Угорщини проти Росії як головного ворога України.

Початок Першої світової війни викликав активізацію дій українських політичних партій Західної України. Зважаючи на те, що напередодні війни в Австрії призупинили свою діяльність парламент і сейми, відбулося переформатування організаційних структур національного руху, створення нових керуючих інституцій. Так, 1 серпня 1914 р. у Львові була проведена нарада діячів галицьких партій – УНДП, УРП, УСДП, яка «без огляду на партійні приналежності» [4, с.501], поклала початок діяльності найвищого національно-політичного представництва Галичини – Головної Української Ради (ГУР). Її очолив лідер УНДП К. Левицький. У своєму Маніфесті до українського народу (3 серпня 1914 р.) ГУР закликала українців боротися на боці конституційної Австрії проти

самодержавної Росії, пов'язуючи з поразкою останньої врятування українського національного життя в Австро-Угорщині і час народження на руїнах Російської імперії вільної України [5, с.212]. З подібним за змістом Манифестом «До українського народу на Буковині» виступив депутатський корпус Буковини.

Варто зауважити, що порівняно з іншими національними рухами Австро-Угорщини українські партійні системи Галичини і Буковини виявилися найбільш консолідованими у своїй тактиці австролюлізму. Причина цього полягала не лише у традиціях національного руху, але й геополітичних обставинах – відсутності зовнішньої підтримки, небезпеки російського «поглинання». Через це обриси української політики у цей час зводилися у межах Австро-Угорщини до вимоги об'єднання українських етнічних земель в окремий коронний край. Майбутнє ж визволеної з-під Росії Наддніпрянської України бачилося доволі нечітко, на кшталт створення союзної до Австро-Угорщини Української держави. Невдовзі ГУР все більше перетворювалася на політичну представницьку організацію українства не лише в Австрії, але й у світі. Цьому сприяло й те, що вона розпочала співробітництво з «Союзом визволення України» (СВУ), створеного українськими політемігрантами з Росії у Львові. У травні 1915 р. ГУР була трансформована у Загальну Українську Раду (ЗУР), до якої увійшли представники українських партій Галичини і Буковини, а також СВУ. Програмні засади ЗУР зводилися до вирішення українського питання у всеукраїнському масштабі шляхом утворення самостійної України на підросійських теренах і галицько-буковинської національно-територіальної автономії у складі Австро-Угорщини [6].

Загалом, у роки Першої світової війни у діяльності західноукраїнських партій можна виокремити два періоди: I. серпень 1914 – листопад 1916 рр.; II. листопад 1916 р. – жовтень 1918 р. Під час першого періоду – т. зв. «проавстрійського», українські міжпартійні політичні інституції (ГУР, ЗУР) розгортали діяльність в умовах

відповідної уваги й допомоги з боку урядів Австро-Угорщини (у т. ч. щодо обіцянок створення української автономії) і Німеччини, що ускладнювалося лише наявністю гострої конкуренції з польським політичним чинником. Ситуація щодо українців докорінним чином змінилася на близьку до катастрофічної у листопаді 1916 р., коли Німеччина і Австро-Угорщина офіційно визначилися з новим стратегічним партнером – Польщею, проголосивши про її створення без чітко визначених кордонів на Сході, а також розширення автономії Галичини, що, по суті, цілком заперечувало українські державотворчі прагнення.

Останні події викликали затяжну кризу в українському політичному таборі, руйнацію ЗУР і розпорошення її складових на низку регіональних структур. Уже 8 листопада 1916 р. в умовах призупинення діяльності ЗУР у Галичині політичний провід українства перейшов до Української парламентської репрезентації (УПРепрезентації), яка складалася з представників галицьких УНДП, УРП і УСДП. Невдовзі УПРепрезентацію, вага якої значно зросла у травні 1917 р. з відновленням роботи Віденського парламенту, очолив Є. Петрушевич.

Гострі міжпартійні і міжособистісні протиріччя, вияви відмінної тактики стали на заваді створення об'єданого галицько-буковинського парламентського представництва. Адже у той час, коли галицькі політики напружували зусилля у боротьбі проти поглинання українських земель Польщею, що радикалізувало суспільний рух, посилювало у ньому відцентровий напрям, буковинські парламентарії під проводом М. Василька і надалі сповідували проавстрійські настрої. Навіть з початком Лютневої революції у Росії у 1917 р. лідери поміркованого табору Буковини піддавали сумніву ймовірність спільної боротьби східних і західних українців за національне визволення, заперечували об'єднання всіх українців в одній державі, наполягаючи на дотриманні вірності австро-угорській державі [7, с.505, 506]. Практично, незважаючи на постійні контакти, до кінця 1918 р. українські партійні системи Галичини і Буковини діяли осібно.

Усе більше відходив від галицько-буковинської проблематики і СВУ. На початку 1917 р. організація основну увагу зосередила на захисті українців окупованих земель Наддніпрянської України, допомозі українським військовополоненим. Розпочалися заходи й щодо самоліквідації СВУ, налагодження співпраці з Центральною Радою у Києві.

За таких складних умов, практично з «глухого кута», український політичний рух Західної України вивели революційні події у Росії, особливо – розгортання державотворчих процесів у Наддніпрянській Україні, що значним чином вплинуло на його активізацію. Так, починаючи з березня 1917 р., тема Лютневої революції, становлення української багатопартійності, утворення Центральної Ради на чолі з М.Грушевським стала провідною у публікаціях української преси Галичини, у якій надавалася солідарна підтримка українцям Наддніпрянщини. Українські політичні сили Галичини прагнули відстоювати інтереси Наддніпрянщини і на міжнародній арені. Зокрема, під час першої хвилі переговорів між воюючими блоками з боку УПРепрезентації (лютий 1917 р.) була висловлена критика мирним ініціативам президента США В.Вільсона, у яких він висловив намір забезпечити Антантою «визволення австрійських слов'ян». Американському президенту був висловлений протест з приводу ігнорування факту пригнічення в Росії 35-мільйонного українського народу, а також «внищення українців» у Галичині під час російської окупації [8].

З відновленням роботи австрійського парламенту 30 травня 1917 р. (за н.ст.) від імені УПРепрезентації Є. Петрушевичем було виголошене «Державно-правне застереження», у якому українські вимоги головним чином зводилися до утворення українського «державного організму» (окремої провінції) в Австрії. Також висловлювалася підтримка національного державотворення у Наддніпрянській Україні з зазначенням того, що підавстрійські українці «не залишать боротьби, доки велика українська нація на всій своїй національній території не досягне найповніших своїх прав» [9]. Зазначимо, що

політична заява УПРепрезентації була виголошена раніше від загальновідомого I Універсалу Центральної Ради (10 червня ст.ст, 23 червня 1917 р. за н.ст.), через що вона апелювала до традицій історичного права Галицької української держави, права на самовизначення, тим більше, що перші державотворчі кроки в Наддніпрянщині бачилися як втілення автономії України у складі демократичної федеративної республіки Росії.

Згадані прагнення вирішення національного питання в Австро-Угорщині на той час були подібними до тих, яких домагалися громадські і партійні сили Наддніпрянської України – від місцевої до широкої політичної автономії України у складі федеративної Російської республіки, об'єднання усіх українських земель, причому, як наголошував голова Центральної Ради М.Грушевський, не лише «підросійських» [10, с.121, 125]. Однак, не маючи важелів впливу на «велику політику», лідери українських партій не наважувалися вирватися за межі вимог національно-територіальної автономії, досягнення якої було досить реальним. Згадати хоча б заяви нового імператора Карла I, який ще у листопаді 1916 р. щодо майбутньої долі Галичини пообіцяв: «Все, включно до окремої української провінції, буде поладнане в користь українського народу» [11, с.14].

Зрозуміло, що оприлюднена позиція монарха знижувала активність українського партійного проводу, дії якого виглядали відверто консервативними порівняно з процесами, які відбувалися у Росії, і полягали у докорінній зміні політичної системи. Нерішучість партійної верхівки, передусім УНДП, у відстоюванні національних інтересів мали своє пояснення, адже традиційна тактика західноукраїнської політики, яка відбивала тодішній стан громадсько-політичного руху в Австро-Угорщині, не виходила за межі конституційного реформування імперії. До того ж, питання української державності, прискорене війною і російською революцією 1917 р., перекинулося у практичну площину доволі блискавично. У свою чергу, воєнні лихоліття значно підірвали сили українських

громадсько-політичних структур. Вагомим чинником було і те, що, на відміну від Великої України, де з різною інтенсивністю, але відбувався переговорний процес між Центральною Радою і Тимчасовим урядом, де стан революційної демократії, який граничив з анархією, дозволяв практично втілювати принципи автономії, в Австро-Угорщині ці процеси і надалі блокувалися центральним урядом.

Враховуючи ж фактор російської окупації Буковини, гострого національного суперництва з поляками у Галичині, ситуація щодо українців в Австрії у 1917 р. складалася вкрай загрозлива, нагадуючи події 1848 р., коли останні були вимушені приєднатися до централістського табору. Через це, особливо в умовах перспективи польського поглинання, український політичний провід Галичини і надалі прагнув залишатися під опікою Відня.

Своїм радикалізмом на той час відзначалася позиція УСДП, представництво якої у червні 1917 р. на Стокгольмському соціалістичному конгресі висловилося за негайне укладання миру без анексій і контрибуцій, основою якого мало бути справедливе розв'язання національного питання. У поширеному лідером УСДП В. Темницьким «Меморіалі» актуалізувалася ідея «з'єдинення всіх українських областей в одноцільний під політичним і господарським оглядом автономний державний організм». На першому етапі цього соборницького державницького процесу передбачалося досягнення «повної політично-господарської, національно-територіальної автономії» українців у межах Австрії і Росії, які, у свою чергу, мали бути перетворені у «федеративні держави автономних і рівноправних народів» [12, с.226, 227]. Однак малопотужна УСДП була неспроможною впливати на загальне спрямування тодішньої української галицької політики.

Значний вплив на подальші події у руслі згортання збанкрутілої тактики австролялізму національного руху в Австро-Угорщині стало оприлюднення у листопаді 1917 р. III Універсалу Центральної Ради, згідно з яким Україна стверджувалася як Держава – Українська Народна Республіка, складова Російської «федерації рівних і вільних

народів» [13, с.126]. З утворенням УНР на Сході для західних українців вперше з'явився сприятливий зовнішній фактор, від якого вони могли отримати реальну допомогу. Про це вже у грудні 1917 р. наголосив Є. Петрушевич, стверджуючи, що утворення незалежної Української республіки над Дніпром перекреслило урядові плани щодо насильницького приєднання українських етнічних земель до Польської держави [4, с.647]. За цих обставин українські партії прискорили дистанціювання від Відня, що, і це чи не вперше, межувало з відкритим сепаратизмом.

Уже 22 листопада 1917 р. перша сторінка наймасовішої газети «Діло» відкрилася передовою «Проголошення самостійності України», що являла собою низку інформаційних повідомлень європейських телеграфних агентств. У публікації висловлювалася підтримка державотворчих кроків у Наддніпрянщині й водночас виносилося застереження щодо того, що Центральні країни обійшли мовчанкою ці події – «...Україна зуміє постояти за себе і ми віримо, що з жаху сеї страшної війни український нарід вийде як господар самостійної української держави» [14]. У наступних номерах газети було опубліковано текст III Універсалу Центральної Ради, інформувалося про організацію влади в Україні, діяльність Генерального секретаріату тощо. Як прямий наслідок подій, 22 листопада 1917 р. на з'їзді УНДП (щодо інших партій – УСДП і УРП, то вони знаходилися в стані організаційного відновлення), окрім підтримки створенню «вільної, незалежної України», була висловлена гостра критика блоку Центральних держав, які своїми діями стосовно «Конгресової Польщі» несли пряму загрозу українській державності, як у Наддніпрянській Україні, так і Східній Галичині [15].

Логічно, що III Універсал викликав особливе піднесення, активізацію наступальних дій з боку галицьких українців. Нову стратегію намагалося визначити і політичне керівництво. 19 грудня 1917 р. від імені УПРепрезентації була оприлюднена Декларація, яка стала

своєрідною програмою українського національного руху. Її суть зводилася до формулювання постулату про те, що Східна Галичина творить колишнє староукраїнське Галицько-Володимирське князівство – складову і невід’ємну частину Київської держави, спільну спадщину української нації. Виходячи з цієї констатації, згадані українські терени могли або у цілості залишитися в Австрії, або так само у цілості бути долученими до УНР [16, с.62].

Саме такі нові акценти були присутні у галицькій (згодом – галицько-буковинській) політиці на зламі 1917–1918 рр.: виходячи з історичного права і права націй на самовизначення західноукраїнські землі (Галичина, Буковина, інші етнічні території) мали отримати національно-територіальну автономію у межах монархії Габсбургів або ж бути долученими до складу УНР. Передумовою здійснення останнього мало стати укладання миру на основі права народів на самовизначення, зміна кордонів держав за етнографічним принципом. Водночас, на що накладали відбиток умови воєнного часу і небажання, на кшталт чехам, потрапити до числа крайньої опозиції, з боку українських партійних лідерів доводилося про малоімовірність здійснення соборницького процесу ближчим часом, а звідси – погодження на автономію у складі Австрії [17, с.50].

Враховуючи цензурні обмеження, нечітким виявився і Комунікат УНДП «Домагання всіх частей української землі» («Діло», 22 січня 1918 р.), який об’єднував в одну державницьку проблему українців Галичини, Буковини і Закарпаття. Як зазначав довголітній лідер УНДП К. Левицький, назва документа мала пояснити зміст резолюції, у якій йшлося про повне і безумовне «здійснення... єдиного національного ідеалу цілої української нації без огляду на кордони, які її досі розділяли». З цією метою наприкінці 1917 р. політичний провід українства Австро-Угорщини увійшов у зв’язок з керівництвом УНР, висловлюючи намір широких кіл суспільства до об’єднання з Наддніпрянською Україною. Виходячи зі спільних політичних інтересів, делегації УНР пропонувалося на мирних переговорах відстоювати приєднання українських теренів

Галичини і Буковини до УНР, а у разі неможливості цього, утворення з них національної автономії. Була навіть вислана карта, на якій зазначено кордони суцільної української території [4, с. 714, 702].

Однак наступний блискавичний перебіг політичних подій першої половини 1918 р., пов'язаний з Брестським мирним договором і фактичною окупацією України австро-німецькими військами, гетьманським переворотом, ускладнив становище західних українців. Адже, не маючи можливості спертися на українську державність на Сході, вони в умовах зволікання вирішення українського питання з боку уряду були вимушені і надалі триматися правового поля Австро-Угорщини, інколи роблячи погрожуючі заяви про намір створення окремого державно-правового ладу у межах Австрії чи приєднання до УНР, згодом Української Держави. І лише в умовах розвалу Австро-Угорщини українські сили Галичини і Буковини спромоглися до проведення 1 листопада 1918 р. національної революції, яка поклала початок творенню власної державності у Західній Україні. Таким чином, українські партії Галичини і Буковини, враховуючи місцеву специфіку, повною мірою скористалися досвідом революційного державотворення у Наддніпрянській Україні, що поклало початок як утворенню ЗУНР, так і втіленню практичних кроків зі здійснення соборницького процесу.

1. Брицький П.П. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР / П.П. Брицький, О.В. Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 2007; Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) : Кол. моногр. / Ботушанський В.М., Гакман С.М., Макар Ю.І. та ін.; за заг. ред. В.М.Ботушанського. – Чернівці: Рута, 2005; Великочий В.С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: Монографія / В.С. Великочий. – Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. відділ ЦІТ ПНУ ім. Василя Стефаника, 2009; Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О.С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ: Вид. дизайн. відділ ЦІТ, 2006;

Західно-Українська народна республіка 1918–1923: Історія: Колективна монографія / кер. авт. кол. й відп. ред. О.Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ: б.в., 1993; Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX – XX ст.): Навч. посіб. / Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелей С.Д. та ін.; за заг. ред. Я.Й. Малика. – Львів: Світ, 2001; Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000; Попик С.Д. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С.Д. Попик. – Київ–Чернівці: Золоті литаври, 1999; Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни / В. Расевич // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 317–330; Симоненко Р.М. Українсько-польські відносини та боротьба за єдність України (XIX – початок XX століття): Нариси / Р.М. Симоненко, Д.В. Табачник. – К.: Либідь, 2007; Тищик Б.Й. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.): Монографія / Б.Й. Тищик, О.А. Вівчаренко, Н.О. Лешкович. – Львів–Івано-Франківськ, 2000; Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки / Д. Яневський. – К.: Дух і літера, 2003.

2. Феденко П. Український громадський рух у XX ст.: Курс лекцій / П. Феденко. – Подєбради, 1934. – 174 с.

3. Лавров Ю. Початок діяльності Союзу Визволення України / Ю. Лавров // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 17–32.

4. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів / К. Левицький. – Часть третя. – Львів, 1930. – С. 497–776.

5. Маніфест Головної Української Ради // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / упорядн. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. – Мюнхен, 1983. – Т.1. – С.211–213.

6. Політичні засади Загальної Української Ради // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Т.1. – С.222–223.

7. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.): Кол. моногр. / Ботушанський В.М., Гакман С.М., Макар Ю.І. та ін.; за заг. ред. В.М.Ботушанського. – Чернівці: Рута, 2005. – 744 с.

8. Українська Парламентарна Репрезентація про біжучі політичні справи // Діло. – 1917. – 13 лютого (31 січня ст.ст.). – С.1.

9. Становище українців // Діло. – 1917. – 31 мая (18 ст.ст.). – С.1–2; Державно-правне застереження українських послів щодо державно-правного становища Галицько-Володимирського Королівства // Діло. – 1917. – 2 червня (20 мая ст.ст.). – С.1.
10. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Т-во «Знання України», 1991. – 240 с.
11. Киричук Ю. Українсько-польські відносини. Східна Галичина початку ХХ століття / Ю. Киричук // Республіканець. – 1993. – № 10. – С.8–15.
12. Жерноклеєв О. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії / О. Жерноклеєв, І. Райківський. – К.: Основні цінності, 2004. – 283 с.
13. Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. – Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В.Ф. Солдатенко (кер.), В.Ф. Верстюк. – К.: Генеза, 2003. – 488 с.
14. Проголошення самостійності України // Діло. – 1917. – 22 падолиста (9 ст.ст.). – С.1.
15. Всенародний протест // Діло. – 1917. – 27 падолиста (14 ст.ст.). – С.1.
16. Соборність України. Від зародження ідеї до першої спроби реалізації / Гошуляк І.Л., Кучер В.І., Солдатенко В.Ф., Шаповал Ю.І., Яремчук В.Д. та ін. ; відп. В.І. Кучер – Кн. 1. – К.: «Бібліотека українця», 2000. – 147 с.
17. Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів: Червона калина, 1931. – 176 с.